

Kornelija A. GIUNIO
Arheološki muzej Zadar
Trg opatice Čike 1
HR-23000 Zadar
kornelija.giunio@zd.hinet.hr

UDK: 73.032(497,5)7:7.046

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 15. ožujka 2003.
Received:

MONUMENTALNI ŽRTVENIK S PRIKAZOM VUČICE S ROMULOM I REMOM I SCENAMA ŽRTVOVANJA IZ ASERIJE

Apstrakt

Oko 6 km istočno od Benkovca, a oko 1 km južnije od današnjeg sela Podgrađa, diže se gradina na kojoj se nalazila Asseria, jedno od najistaknutijih središta antičke Liburnije.

U sustavnim arheološkim istraživanjima otkriven je 1999. monumentalni kameni žrtvenik s prikazom Vučice koja doji Romula i Rema na prednjoj strani, te na bočnim stranama s prikazima vođenja bika na žrtvovanje i prikazom libacije.

Utvrđeno je da se radi o spomeniku javnog karaktera, spomeniku koji je povezan uz kult carske osobe. Autorica datira spomenik u polovicu 2. st. poslije Kr., kako po obradi, tako i gledano u povijesnom kontekstu.

Na području Liburnije otkrivena su još dva spomenika s prikazom Vučice koja doji Romula i Rema, oba iz istog razdoblja. Na području rimske provincije Dalmacije ovo su zasada jedina tri sačuvana prikaza mita o Vučici s Romulom i Remom, sva tri otkrivena na području južne Liburnije, prostoru između rijeka Tedanius (Zrmanja) i Titius (Krka), najurbaniziranijem prostoru rimske provincije Dalmacije. Na ovom je prostoru rimska antika djelovala punom silinom svoje civilizatorske i političke misije.

U rimskim se provincijama javljaju mnogi spomenici koji su u uskoj vezi s carskim kultom, a najčešće ih podižu seviri Augustales, spomenici koji se podižu pro salute et reditu imperatoris. Veliko značenje carski kult dobiva u provincijama, gdje postaje izraz lojalnosti mjesnog stanovništva.

Oko 6 km istočno od Benkovca, a oko 1 km južnije od današnjeg sela Podgrađa, diže se gradina na kojoj se nalazila *Asseria*, jedno od najistaknutijih središta antičke Liburnije. Već u predrimsko doba bila je to značajna i prilično prostrana gradina, dok se u rano rimsko doba razvila u grad “klasičnog” tipa¹, a stanovnici su joj bili *immunes*, odnosno oslobođeni od plaćanja tributa. Imunitet je vjerojatno najkasnije stekla u vrijeme Augusta, a municipalno uređenje s civitetom također vrlo rano.

Nakon gotovo jednog stoljeća Aserija je predmetom sustavnih arheoloških istraživanja od godine 1999.² Sustavna arheološka istraživanja 1999. krenula su s otkopavanjem sjeverozapadnog dijela bedema, od položaja zapadnih gradskih vratiju, zapadnog ulaza u grad. Na 5,30 metara udaljenosti od ranocarskog bedema³ otkriven je kasnoantički obrambeni zid prepun antičkih kamenih spomenika (*spolia*).⁴ U dijelu kasnoantičkog obrambenog zida pred zapadnim gradskim vratima otkriven je monumentalni kameni žrtvenik s prikazom Vučice koja doji Romula i Rema na prednjoj strani, te na bočnim stranama s prikazima vođenja bika na žrtvovanje i prikazom libacije (Sl. 1 i 2).⁵ Žrtvenik je visine 86 cm, širine 112 cm, dubine 74 cm.⁶ Gornja strana žrtvenika ima fino isklesan rubnjak širine 12 cm, dok je sredina grubo abocirana (žrtvenik je imao na gornjoj strani dodatak, tjeme žrtvenika, kao što je vjerojatno imao i bazu na kojoj je počivao) (Sl. 3). Stražnja je strana fino, brižljivo isklesana.

¹ Gospodarski razvitak Liburnije počiva na jakoj pomorskoj tradiciji te na napretku zemljoradnje, usponu stočarstva i iskorištavanju šuma. Arheološka istraživanja pokazala su da je u Liburniji kontinuitet središnjih naselja dominantna pojava. Stara središta na prirodno branjenim položajima uglavnom ostaju unutar zacrtanog perimetra bedema, postupno se preuređujući pod utjecajem rimskog urbanizma. Glavno svetište i trg (forum) zadržavaju predrimske pozicije, a mahom preživljava i raniji sistem ulica.

² Prva su sondažna istraživanja na Aseriji vršena 1835., a sustavna arheološka istraživanja započeo je Archäologisches Institut in Wien 1898. i nastavio u prvim godinama 20. stoljeća. Ta su istraživanja objavljena: H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 17-88. Radovi na Aseriji obnovljeni su 1998. revizijom arheoloških istraživanja antičkog foruma na položaju srednjovjekovne crkve Sv. Duha, srušene u Domovinskom ratu. 1999. započela su sustavna arheološka istraživanja pod vodstvom **dr. sc. Ive Fadića**, muzejskog savjetnika Arheološkog muzeja u Zadru. Sustavna su arheološka istraživanja izvedena dosada u četiri kampanje: I. FADIĆ, 1999, 66-71; I. FADIĆ, 1999a, 78-85; I. FADIĆ, 2001, 55-61; I. FADIĆ, 2002, 51-57.

³ Izgradnja ranocarskog bedema započela je sredinom 1. st. prije Kr. Može se pretpostaviti da je do Augustova doba grad već bio opasan predivnim i moćnim bedemima i kulama: I. FADIĆ, 2001b, 69-89.

⁴ Radi se o ulomcima monumentalne gradske arhitekture (dovratnici, pragovi, nadvratnici, kamene profilirane grede, ulomci kaneliranih stupova), liburnskim cipusima aserijatskog tipa, cipusima italskog tipa (primjerice kvadratični cipus – nadgrobna ara podignuta municipalnom dužnosniku Aserije Caiusu Titiusu Priscinusu, koji je u Asseriji obnašao službu edila i duovira, datira se u drugu polovicu 2. st. poslije Kr.: I. FADIĆ, 2001a, 157-176), ulomcima stela, ulomcima žrtvenika. Kasnoantički obrambeni zid datira se u drugu polovicu 6. st. poslije Kr.: I. FADIĆ, 2001b, 69-89.

⁵ Želim od sveg srca zahvaliti dragom kolegi i prijatelju dr. sc. Ivi Fadiću što mi je tako velikodušno ponudio ovaj izvanredni spomenik za objavu. U ime naše dugogodišnje suradnje, u ime podrške koju mi pruža i za sve njegove poticaje želim mu i posvetiti ovaj rad.

⁶ Otkriven 11.11.1999. Danas je smješten u prostoru Zavičajnog muzeja na Kaštelu u Benkovcu.

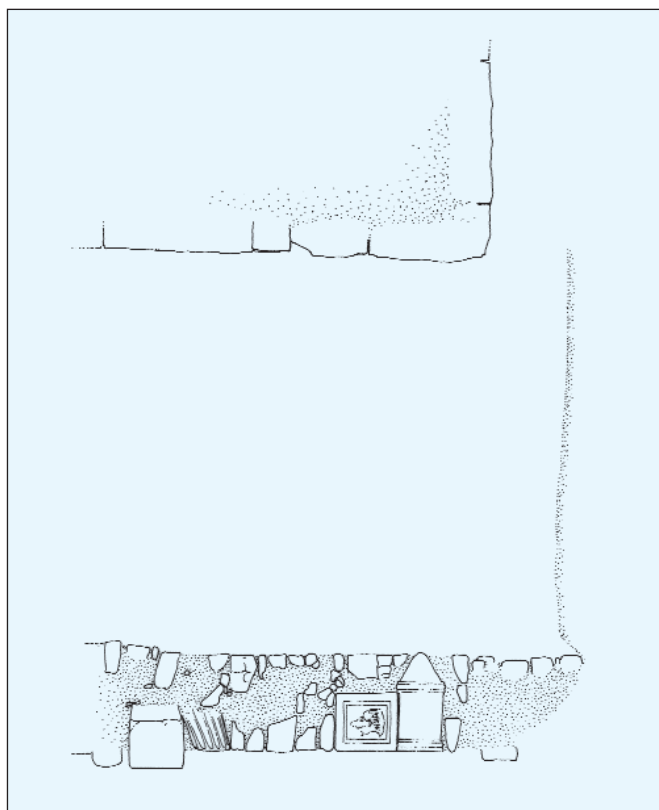
Sl. 1. Pogled na kasnoantički obrambeni zid u vrijeme nalaza monumentalnog žrtvenika

Fig. 1. View at the late Antiquity defensive wall in time of discovering the monumental altar; November 1999

Na prednjoj strani monumentalnog žrtvenika u polju omeđenom dvostrukom profilacijom (visina polja 62 cm, širina 78 cm, širina profilacije 4.5 cm) prikazana je Vučica koja doji Romula i Rema (Sl. 4). Vučica stoji ispružene i savijene lijeve šape, desna je položena na tlo. Prikazana je samo desna stražnja šapa. Rep joj je podvinut prema gore. Glava Vučice bila je okrenuta nadesno prema djeci. Reljef je dosta oštećen, nedostaju glava Vučice i prednji dio njezina tijela. Dojke su istaknute i pune mlijeka. Djeca sjede ispruženih nogu ispod trbuha Vučice. Jedno je od djece frontalno okrenuto, drugo bočno, rukama dodiruju Vučicu, te su im glave okrenute prema gore kako bi dohvatili dojku. Shematski je prikazana podloga na kojoj stoji grupa. Cijeli prikaz u cjelini nije pretjerano detaljiziran. Na Vučici je naznačena i dlaka, šape su predstavljene realno, ali su bucmasti blizanci prikazani dosta shematizirano.

Na lijevoj bočnoj strani žrtvenika u polju omeđenom dvostrukom profilacijom (visina polja 57 cm, širina 46 cm, širina profilacije 4.5 cm) predstavljena je scena privođenja bika na žrtvovanje. Središnji je lik viktimarija (*victimarius*),⁷ žrtvenog sluga koji je imao zadatak privoditi žrtvu. Bik je vođen od lijeve strane, njegova masa i lik viktimarija dominiraju.

⁷ *victimarius*, *ii, m.* = žrtveni sluga. Od *victima*, *ae, f.* = žrtva, žrtva za klanje.

Sl. 2. Odnos ranocarskog bedema i kasnoantičkog obrambenog zida s antičkim spolijama – monumentalni žrtvenik s Vučicom i Romulom i Remom i scenama žrtvovanja (crtež)
 Fig. 2. Relation between the early imperial wall and the late Antiquity defensive wall with the ancient spolia – monumental altar with the She-wolf, and Romulus and Remus and scenes of sacrifice

profilacijom (visina polja 57 cm, širina 46 cm, širina profilacije 4.5 cm) predstavljena je scena čina libacije (*libatio*) (Sl. 6).⁹ U sredini reljefa prikazan je četvrtasti žrtvenik s profiliranim tjemnom i bazom.¹⁰ Lijevo od žrtvenika je postavljen “svećenik” *en face*, odjeven u togu s *velatio capitis* uobičajen pri žrtvovanju. Desna ruka ispružena je prema žrtveniku sa zapaljenim plamenom, u činu libacije. U lijevoj ruci kao da drži neki smo-

raju reljefom (Sl. 5). Viktimarij je odjeven u uobičajeni *limus*, vrstu pregače omotane oko bokova, povezane oko struka, a koja je sezala do koljena, gollog torza. Stoji ispred bika. Lijeva ruka ispružena je uz tijelo, desnom drži bika za rogove. Preko ramena je imao plašt (*mantele*), što nije uobičajeno kod viktimarija.⁸ Problematično je odrediti što je viktimarij imao na glavi, a što je vidljivo s lijeve strane njegove glave. Često su pomoćnici u prikazima scena žrtvovanja na glavi nosili *ricinium*, četvrtasto ruho ukrašeno resama (?). Unatoč oštećenosti reljefa može se naslutiti da je bik imao uobičajene ukrase za žrtvene životinje, trake oko rogova (*vittae*) i *dorsuale* oko vrata. I ovdje je podloga na kojoj grupa stoji, prikazana shematski. Nema naznačenih detalja očiju, usta, ni na glavi viktimarija ni na glavi bika. Moguće je to rezultat oštećenosti reljefa.

Na desnoj bočnoj strani žrtvenika u polju omeđenom dvostrukom

⁸ Plašt ili *mantele* se uobičajeno pojavljuje kod rimskog pomoćnika u žrtvovanju *camillus*. Termin *camillus* kod antičkih pisaca uglavnom označuje *pueri patrum et matrum*, *pueri ingenui* ili *pueri et puellae nobilis*, koji asistiraju svećeniku pri žrtvovanju. L. C. SPAULDING, 1911, 10 i d.; I. SCOTT RYBERG, 1955, 21-22.

⁹ *Libatio* označava žrtvu ljevanicu. *Libamen* ili *libamentum* je ono što se u slavu bogovima izlije ili prospe na žrtvenik.

¹⁰ Češći su prikazi cilindričnih žrtvenika ili žrtvenika na tri noge (*tripus*).

tak, *insignia* svoje službe.¹¹ Desno od žrtvenika smješten je svirač frule odjeven u tuniku. Postavljen je u poluprofilu, blago okrenut na lijevo prema žrtveniku. Svirači frule su česti pratiodci scena žrtvovanja, rijetko zauzimaju takav središnji položaj. Postavljanjem svirača frule iza žrtvenika izbjeglo se ostavljanje praznog prostora.

Rimski mitovi nisu se u tolikoj mjeri odnosili na bogove i božice i na daleku prošlost koliko su pripovijedali o ljudima prošlosti i o povijesnim događajima. Najvažniji je mit o postanku grada Rima. Verzija pripovijesti što ju je dao veliki rimski povjesničar Tit Livije, koji je umro 17. god. poslije Kr., višeznačno je rodoljubni mit.¹² Vestalsku djevicu Reju Silviju silovao je bog Mars. Rodila je blizance Romula i Rema. Blizanci su u košari bili izloženi smrti na rijeci Tiberu, košara je isplivala na mjestu gdje je raslo stablo smokve (*ficus Ruminalis*), blizu špilje zvane Luperkal, mjesto vukova.¹³ Vučica je pronašla djecu i napojila ih svojim mlijekom.¹⁴ Konačno ih je spasio i odgojio pastir Faustul i njegova supruga Aka Laurencija. Kad su dječaci odrasli, osnovali su novi grad, budući Rim, na mjestu na kojem su kao dojenčad bili spašeni od smrti. Posvađali su se i Romul je ubio Rema. Prema jednoj verziji pripovijetke, Rem se rugao Romulu i skočio preko nekoga poluizgrađenoga zida. To je bio loš znamen, jer je to značilo da bi i neprijatelji mogli učiniti isto. Romul je stoga ubio Rema i kazao: "Tako će stradati svatko tko bude prešao moje zidove!"¹⁵ Romul tada utvrdi brežuljak Palatin, prinese bogovima žrtve, postane prvim rimskim kraljem i dade ljudima

Sl. 3. Monumentalni žrtvenik, cjeloviti pogled
Fig. 3. Complete view at the monumental altar

¹¹ Vidi usporedbu s mramornim žrtvenikom posvećenim *Iovi Optimo Maximo*, podižu ga dva *seviri juniores* u slavu cara. Jedan od prikazanih sevira vrši libaciju, u lijevoj ruci nosi *insignia* svoje službe. Žrtvenik se datira u Trajanovo doba. Čuva se u Milanu – Castello Visconteo -Sforzesco. L. R. TAYLOR, 1931, 220; I. SCOTT RYBERG, 1955, 102-103, tab. XXXIII, sl. 51.

¹² Titus Livius, *Ab Urbe condita*, I, 3-8; D. BRIQUEL, 2000, 39-44.

¹³ Na zapadnom podnožju Palatina otvarala se jedna pećina, sjedište kulta od najstarijeg doba. Bila je posvećena Faunu, domaćem bogu zemljoradnje i stočarstva, tu se odvijala svetkovina *Lupercalia*, 15. veljače, u svrhu očišćenja i oplodnje. Luperkal je ponajviše poznat po legendi o Romuli i Remu; ovdje ih je navodno Vučica pronašla i nahranila. A. CARANDINI, 2000, 243-255.

¹⁴ Ime Romul i Rem izvodi se iz riječi *ruma,ae* ili *rumen,inis* u značenju dojka ili sisa, u čast njihova čudotvornog spasenja.

¹⁵ *Sic deinde, quicumque alius transillet moenia mea.* Livius, *Ab urbe condita*, I, 7.

Sl. 4. Prednja strana žrtvenika – prikaz Vučice koja doji Romula i Rema

Fig. 4. Frontal part of the altar – representation of the She-wolf breast-feeding Romulus and Remus

zakoje.¹⁶ Povećao je broj stanovnika izgrađivši svetište izbjeglicama na brežuljku Kapitoliju i uspostavio je u državi novu političku stabilnost imenujući Senat od stotinu “otaca”. Pripovijedalo se da je na tajanstven način nestao sa zemlje i postao bog pod imenom Kvirin (*Quirinus*) (Sl. 7).¹⁷ I priča teče dalje... Rane Livijeve knjige riznica su mitova koji su se snažno dojmili mašte Rimljana i postali dijelom nasljeđa našega civiliziranog svijeta.

Najstariji spomen legende o Romulu i Remu nalazio se u prvoj povijesti Rima koju je zapisao senator *Quintus Fabius Pictor* u vrijeme II. punskog rata. Priča nam je indirektno poznata preko dvojice kasnijih pisaca – Dionizija iz Halikarnasa¹⁸ s kraja 1. st. prije Kr. i Plutarha s početka 2. st. poslije Kr.¹⁹

Motiv izlaganja novorođenog djeteta i njegovo spašavanje od strane neke životinje poznato je u svim civilizacijama antičkog svijeta. Izdvojen je čak 121 slučaj: osam na Bliskom Istoku (Atis, Kibela, Gilgameš, Oziris-Horus, Sargon i Semiramida), jedanaest u perzijskom svijetu (među njima su Kir, Shapur i Zaratustra), sedam u Izraelu (Noa, Abraham, Josip, Mojsije i dr.), sedamnaest u Indiji, osam kod Turaka i Mongola, jedanaest među germanskim plemenima, te brojna božanstva i polubožanstva grčkog panteona (primjerice Zeus).²⁰ Istaknuta je božanstvenost likova i njihova predodređenost vladanju. Nije nepoznat ni motiv tajne i zabranjene ljubavi između jednog boga i jedne svećenice. U našem slučaju Reja Silvija je Vestalka i kao takva izabrana jer i pripada bogu rata. Čudotvorno spasenje odvija

¹⁶ Grad Rim osnovan je po tradiciji 21. travnja 753. prije Kr. Bio je raspoređen kulturnim obredima, tzv. *post-moenium* ili *pomerium*: Varro, *De lingua latina*, V, 143. Grad je ležao na lijevoj obali rijeke Tibera, otprilike 25 km od njezina ušća. Osnivanje grada u pravom smislu riječi arheolozi datiraju u 7. st. prije Kr., a zbog svoga četverokutnog oblika nazvan je *Roma Quadrata*. U povijesno doba tako je nazvano mjesto na Palatinskom brežuljku koje je bilo ograđeno i poštovano kao svetinja.

¹⁷ G. RADKE, 1981, 276-299; D. PORTE, 1981, 300-342; G. PACI, 1996, 135-144.

¹⁸ Dionisius Halicarnas, *Antiquitarum romanorum quae supersunt*, I, 76-83.

¹⁹ Plutarh, *Vitae parallelae - Romulus*, 3-8.

²⁰ G. BINDER, 1964, 125 i d.; C. P. PRESICCE, 2000, 18-19.

se na obalama *pater Tiberinus*, koji pripada ruralnom pejzažu gdje se cijela priča i odvija. U prikazima susreta Marsa i Reje Silvije čest je prikaz personifikacije riječnog božanstva. Poseban je problem vrijeme nastanka ovog mita.²¹ U Etruriji je priča o jednoj vučici ili lavici koja doji dijete dokumentirana već krajem 5. st. prije Kr.²²

Najčuvaniji sačuvani prikaz naše legende je brončana skulptura Kapitolijske Vučice iz Rima, simbol Rima (Sl. 8).²³ Za stvaranje ovoga kipa zaslužena je probuđena nacionalna svijest mlade rimske Republike nakon protjerivanja Tarkvinijevaca. Statua se nalazi na Kapitoliju od 15. st., odakle je prenesena iz Laterana, gdje se nalazila najmanje od 10. st. Rad je etrurskih radionica u Rimu, najvjerojatnije radionice čuvenog Vulce, datira se u rano 5. st. prije Kr. (490. - 470. prije Kr.).²⁴ Romul i Rem rad su nepoznatog umjetnika iz 1471. Poseban je problem gdje je Vučica bila u antičko vrijeme postavljena. Ciceron je spominjao jednu skulpturu Vučice s blizancima na Kapitoliju, koju je 63. god. prije Kr. pogodio grom.²⁵ Drugu spominje Livije i locira je u blizini *ficus Ruminalis*, odnosno Luperkala, a dala su je 296. prije Kr. izraditi braća Ogulniji.²⁶ Problem i danas ostaje neriješen.

U Rimu, ako izuzmemo problematično prenestinsko ogledalo²⁷ i naravno čuvenu skulpturu Kapitolijske Vučice, najstariji prikazi legende o mitskim osnivačima grada Rima nisu stariji od 3. st. prije Kr. Jedan od njih je onaj na fragmentarnoj ručici brončane hidri-

Sl. 5. Desna bočna strana žrtvenika – prikaz privođenja bika na žrtvovanje

Fig. 5. Right side of the altar – representation of a bull led to a sacrifice

²¹ J. N. BREMMER, 1987, 25-48.

²² Poznati funerarni cipus iz Bologne. Bologna – Museo civico archeologico, inv. br. 195. P. DUCATI, 1907, 489-496.

²³ Roma – Musei Capitolini, Palazzo dei Conservatori, inv. br. MC 1181. Visina 114 cm, dužina 75 cm. F. CASTAGNOLI, 1961, 731-732; C. P. PRESICCE, 2000, 75-88, gdje se navodi i potpunija literatura.

²⁴ M. PALLOTTINO, 1945.

²⁵ Cicero, *De divinatione*, I, 19; II, 47.

²⁶ Titus Livius, *Ab Urbe condita*, X, 32, 12 : *ad ficum Ruminalem simulacra infatium conditorum urbis sub uberibus lupae posuerunt.*

²⁷ R. ADAM – D. BRIQUEL, 1982, 33-65; T. P. WISEMAN, 1993, 1-6.

Sl. 6. Lijevna bočna strana žrtvenika – prikaz čina libacije

Fig. 6. *Left side of the altar* – representation of an act of libation

republikansko doba, odnosno u trenutku kada je sudbina Rima širenje njegovih granica. U svrhu propagande u 1. st. prije Kr. legenda o osnutku Rima (*primordia Urbis*) ulazi u repertorij narativnog kiparstva i slikarstva povijesnog karaktera, a koji ukrašavaju javne građevine. Ovdje kao primjere treba izdvojiti friz Bazilike Emilije na rimskom Forumu, izveden pri obnovi bazilike između 54. i 34. prije Kr.,³¹ te slikarski ciklus u kolumbariju obitelji *Statius* na brežuljku Eskvilinu, koji se datira u rano augustovo doba.³²

S krajem Republike narativna ikonografska tradicija prepušta mjesto pojedinačnim prikazima koji se dovode u vezu s carskom propagandom. U kontekstu legende o osnutku Rima središnja mjesta zauzimaju prizori susreta Marsa i Reje Silvije, te upravo Vučice s Romulom i Remom. Na zapadnoj fasadi *Ara Pacis Augustae*, posvećene 9. god. prije Kr., lije-

je,²⁸ a slijede po starosti prikazi na novcu, najstariji iz 297. prije Kr.²⁹ Od sredine 3. st. prije Kr. počinje ekspanzija Rima i izvan Italije. Ratovi s Kartagom, borbe u Grčkoj i Makedoniji, ratovi s ilirskim plemenima na istočnoj obali Jadrana i s kartaškim naseljima u Španjolskoj i sjevernoj Africi, proširili su vlast Rima u tijeku 3. i dalje u 2. st. prije Kr. po velikom dijelu zapadnog Sredozemlja. To je razdoblje kada se želi afirmirati i starost i slava i čast Rima nasuprot drugim kulturama. Motiv prikaza Vučice s Romulom i Remom imao je označiti veličanstvenu sudbinu koja je očekivala grad Rim. To je pogotovo naznačeno prikazom boginje Rome uz Vučicu, što prvi put susrećemo na denaru zvanom *Augurium Romuli* iz oko 110. prije Kr., gdje se uz čudotvorni prizor Vučice javlja i lik naoružane boginje Rome.³⁰ Prikaz boginje *Roma Victrix* udružena s prikazom Luperkala postaje dio figurativnog repertoara gema i drugih skupocjenih predmeta osobne uporabe u kasno

²⁸ Privatna kolekcija u Švicarskoj. C. P. PRESICCE, 2000, 20, sl. 4.

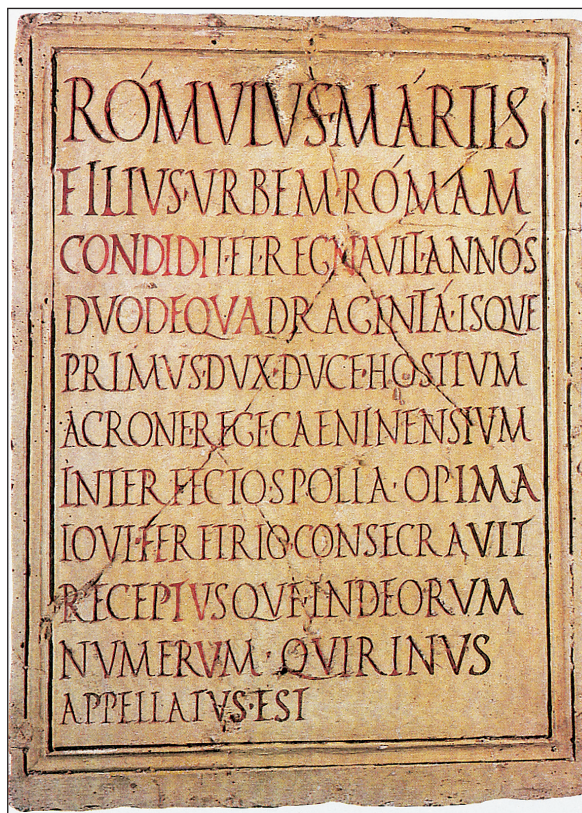
²⁹ Srebrna didrahma rimsko-kampanske grupe. Roma – Musei Capitolini. C. P. PRESICCE, 2000, 21, sl. 1.

³⁰ *Denario Augurium Romuli*, 110.-108. god. prije Kr. Roma - Musei Capitolini, inv. br. 560. Promjer 18.5 mm, težina 4 gr. E. A. SYDENHAM, 1976, 530; C. P. PRESICCE, 2000, 47, e.

³¹ A. BARTOLI, 1950, 289-294; H. BAUER, 1988, 200-212; F. C. ALBERTSON, 1990, 801-815.

³² R. CAPPELLI, 1998, 51-58, ovdje se navodi i sva starija literatura.

vo od ulaza u ograđeni dio monumentalnog žrtvenika, prikazana je scena Vučice s Romulom i Remom uz pastira Faustula (Sl. 9).³³ Reljef je dosta oštećen. Mars, praotac rimskog naroda i Julijevske dinastije, prikazan je kako nadzire spasenje svojih sinova. *Ara Pacis Augustae* okuplja razne religiozne motive, koji postaju tematskim izvornikom u slavu države (*imperium Romanum*) i božanske figure cara. Zaštita bogova, prizori iz legende o osnutku grada, aluzije na božanske pretke Augusta i njegove obitelji, kombinirani su s prizorima religiozne ceremonije vezane uz samo podizanje žrtvenika. U augustovo doba mitski prikaz Vučice s Romulom i Remom simbolizira sretan život, te zajedno s drugim simbolima plodnosti i izobilja ciljaju na advent *aurea aetas*, proslavljen u *Ludi saeculares* 17. god. prije Kr.³⁴ Motiv je sve brojniji na spomenicima privatnog karaktera – na brojnim urnama, sepulkralnim spomenicima, votivnim žrtvenicima, freskama, mozaicima (kao primjer među mnogobrojnim spomenicima izabrala sam reljef iz Avenchesa u Švicarskoj s kraja 2. st. poslije Kr., Sl. 10),³⁵ a od vremena Trajana i pogotovo Hadrijana, te doba Antonina, ponovno i na spomenicima carske propagande.³⁶ U 3. st. poslije Kr. motiv nestaje sa spomenika javnog karaktera i sa rimskog novca. Pojavljuje se samo u iznimnim situacijama, *Ludi saeculares* cara Filipa Arabljanina 248. god.³⁷ i na sljedećim godišnjicama careva Galijena,

Sl. 7. Natpis u počast Romula, Roma – Museo della Civiltà romana

Fig. 7. Inscription in the honour of Romulus and Remus – Museo della Civiltà romana

³³ G. E. RIZZO, 1932, 7-15; G. MONACO, 1934, 17-40; S. SETTIS, 1988, 400-426; M. L. CAFIERO, 1996, 21-22.

³⁴ P. ZANKER, 1988, 7 i d.

³⁵ Nemoguće je nabrojiti cjeloviti *corpus* prikaza scene Vučice s Romulom i Remom. K. SCHAUENBURG, 1966, 261-309; C. DULIČRE, 1979, 21-293; G. PICCOTTINI, 1984, 55-56, tab. 26; M. FLORIANI SQUARCIAPINO, 1987, 119-126; G. A. POPESCU, 1998, 196, 325; C. P. PRESICCE, 2000, brojni primjeri.

³⁶ Primjerice kip cara Hadrijana u oklopu na kojem je prikazana i scena Vučice i Romula i Rema, s otoka Krete. Čuva se u Arheološkom muzeju u Istanbulu (Turska), inv. br. 50. G. MANCINI, 1922, 170, br. 19.

³⁷ Antonijan Filipa Arabljanina iz 248. god. poslije Kr. Roma – Medagliere Capitolino, inv. br. 4482. Promjer 23 mm, težina 3.9 gr. C. P. PRESICCE, 2000, 50, kat. 24 dd.

Proba itd. U 4. st. motiv se vraća s carem Maksencijem, posljednjim pravim rimskim carem koji je pokušao Rimu vratiti nekadašnji sjaj i značenje, a i svom je sinu dao ime *Romulus*. Među najznačajnijim spomenicima koje je dao obnoviti, nalazi se Hram Venere i Rome u Rimu,³⁸ tada nazvanom *Templum Urbis*, kojemu sa svom vjerojatnosti pripada jedan torzo Vučice izrađen od porfira.³⁹

Scene žrtvovanja jedna su od ključnih tema rimske umjetnosti. Inspirirale su talente brojnih umjetnika, te su stvorene brojne varijante tijekom cijele povijesti rimskoga monumentalnog reljefa.⁴⁰ Mnogi su detalji zajednički grčkim, etrurskim i rimskim scenama žrtvovanja, jer se vezuju uz osnovne kultne postupke. Žrtva ili žrtve dovode do žrtvenika pratioci (*victimarii* – primjer na Sl. 11, *camilli*) prikladno odjeveni za ovu ulogu, prate ih sluuge (djevojke i mladići) koji nose košare ili pladnjeve s kolačima i voćem, kutije s tamjanom (*acerra*), kadionice (*turibulum*). Na najvećem se broju sačuvanih scena žrtvovanja na rimskim reljefima javlja više viktimarija. Jedan privodi žrtvu (ako je žrtava više, više je viktimarija), nadalje, razlikuje se viktimarij s maljem na ramenu, viktimarij s lovorom,⁴¹ viktimarij sa situlom za kuhanje *exta* (utrobe žrtvenih životinja koje su se pripremale za gozbu bogova i sljedbenika), viktimarij s pliticom (*lanx*) koja možda sadrži *mola salsa*, slano žrtveno zrnje kojim se posipala žrtva. Među viktimarijima posebno se razlikuju *cultrarii*, nazvani tako po trokutastom nožu – *culter*. Česti su pratioci i svirač flaute, te kod Etruščana i Rimljana i svirač lire i rjeđe roga. Slijedi žrtvovatelj odjeven u uobičajenu građansku odjeću. Često se pojavljuje i božanstvo kojemu se žrtva vrši. Mnogobrojni su i detalji, koji se alternativno pojavljuju na različitim prikazima (patera i vrč za libaciju, lovorove grančice, girlande koje ukrašavaju žrtvenik, *commetaculum* ili kratka šiba u uporabi kod svećenika kako bi se očistio put svetim činima itd. Sve se svodi na prikazivanje reda figura koje se s jedne ili s dvije strane usmjeravaju prema središnje prikazanom žrtveniku (kompozicija procesije).

Kao primjer prikazivanja scene žrtvovanja dala bih zanimljivi ulomak friza s reljefnim prikazom čina libacije koji se čuva u Arheološkom muzeju u Zadru (Sl. 12).⁴² Lijevo od žrtvenika prikazan je žrtvovatelj *en face*, odjeven u togu s *velatio capitis*. U desnoj ruci drži pateru, ruka je ispružena prema četvrtastom žrtveniku sa zapaljenim plamenom, u činu libacije. U lijevoj ruci drži rog izobilja (*cornucopia*). Na stražnjoj strani reljefa, uz lijevi rub izrađena je shematizirana lezbijska kima (širine 9 cm), sve nas navodi na zaključak da se ra-

³⁸ A. BARATTOLO, 1973, 243-269; F. COARELLI, 1980, 93-96.

³⁹ Firenze – Galleria degli Uffizi. G. A. MANSUELLI, 1958, 173-174, br. 154, sl. 151; C. P. PRESICCE, 2000, 30-31, sl. 13.

⁴⁰ I. SCOTT RYBERG, 1955, 1 i d.; L. FERREA, 2002, 27-61.

⁴¹ Lovor je u rimskoj religiji povezan uz apotropijske obrede *lustratio* i obrede očišćenja, uz *supplicationes*, te uz žrtvovanje kućnim božanstvima. Općenito je mišljenje da je lovor preuzet iz grčke religije.

⁴² Nepoznato mjesto nalaza, područje Liburnije. Sačuvane je visine 39 cm, širine 27 cm, debljine 7-9 cm.

di o krajnjem rubu friza, koji je bio vidljiv s obje strane (Sl. 13).

Kad promotrimo ove opće karakteristike prikaza scena žrtvovanja, možemo zaključiti da je na našem monumentalnom žrtveniku scena žrtvovanja s manjim brojem likova bila podijeljena u dvije scene, na dvije bočne strane žrtvenika.

Monumentalnost našeg žrtvenika s Vučicom i Romulom i Remom, te scenama žrtvovanja svjedoči nam da je on u Aseriji morao

biti podignut negdje na javnom mjestu, da se radi o spomeniku javnog karaktera, spomeniku koji vezujem uz kult carske osobe. O položaju u okviru Foruma Aserije ili drugdje možemo zasada samo spekulirati.

U vezi s dvjema bočnim stranama žrtvenika treba primijetiti stanovitu sirovost reljefa i frontalnost u realiziranju. Prikaz Vučice nešto je dinamičniji, ali shematizacija i sirovost primjetna je i ovdje. Nabori toge svećenika nezgrapni su i niskog zaokreta, a pas je prikazan dosta nisko, gotovo ispod struka. Spomenik sam sklona datirati u polovicu 2. st. poslije Kr., kako po obradi, tako i gledano u povijesnom kontekstu.

Rimsko je Carstvo u tijeku četiri decenije, za vladavine Hadrijana (117. - 138.) i njegovog nasljednika Antonija Pija (138. - 161.), čovjeka istog duha, ali nesumnjivo manje značajnog, doživjelo svoj najširi kulturni uspon. To je vrijeme mira, ali kako je to često slučaj u vrijeme kada sve izvana djeluje spokojno, već se naslućuje podmukli potres koji će jednim udarcem izmijeniti sve. Umjetnost je to renesanse, preporoda. Sa ubojstvom cara Galijena godine 268. gasi se i posljednji plamen ove renesanse. Razdoblje je to i obnove Augustova simbolizma i povratka povezivanja carske kuće (pa i carskog kulta) uz legendarne mitove i pretke iz prošlosti. Svakako ovdje govorimo o radu provincijalne umjetnosti.

Nadalje, na području Liburnije otkrivena su još dva spomenika s prikazom Vučice koja doji Romula i Rema, oba iz istog razdoblja.

U Lepurima je 1956. u zidanom grobu s kosturom otkrivena jedinstvena reljefna srebr-

Sl. 8. Čuvena Kapitoljska Vučica – simbol Rima. Roma – Musei Capitolini (PRESICCE 2000)

Fig. 8. Famous Capitoline She-wolf – symbol of Rome, Musei Capitolini (PRESICCE 2000)

Sl. 9. *Ara Pacis Augustae*, Rim, - detalja Vučice s Romulom i Remom (PRESICCE 2000)

Fig. 9. *Ara Pacis Augustae*, Rome, detail of the She-wolf with Romulus and Remus (PRESSICE 2000)

na rimska fibula polukružna oblika s mitološkim prikazom Vučice koja doji blizance, Romula i Rema (dužine 4.3 cm, širine 2.7 cm. Težina 16.75 gr.) (Sl. 14).⁴³ Polukružni okvir zatvara prizor s Vučicom koja doji dvoje djece. Fibula je izrađena od srebra, a stražnji mehanizam za kopčanje od bronce (noga, igla i osovina

igle). Reljefni je prizor izrezan, izveden cizeliranjem unutar okvira. Luk i likovi spojeni su bršljanovim lišćem. Datira se u 2. st. poslije Kr.

Lepuri su smješteni oko 9 km istočno od Benkovca. Područje se nalazi u sastavu teritorijalne i upravne zajednice (*civitas*) sa sjedištem u Aseriji. Površinski prikupljeni nalazi svjedoče o bogatom životu antičkih stanovnika tog kraja koji se razvija na periferiji municipalnog agera Aserije.⁴⁴ Otkrivena fibula jedinstveni je predmet umjetničkog obrta, zasigurno se radi o uvozu u ove krajeve putem trgovačkih veza.

Iz Burnuma potječe zabatno polje ukrašeno reljefom rimske Vučice. U Ivoševcima kod Kistanja, na lokalitetu Šuplja crkva (Šupljaja), na desnoj obali Krke, nalaze se ostatci rimskoga vojnog logora – *castrum*, te kasnijeg municipija *Burnum*.⁴⁵ Arheolo-

⁴³ Š. BATOVIĆ, 1962, 215-223; B. NEDVED, 1981, 177, br. 290, tab. 27; B. NEDVED, 1993, 98, br. 49; S. NIMAC – V. DELONGA, 1997, 56-57. Čuva se u Arheološkom muzeju u Zadru, inv. br. N 969.

⁴⁴ Sistematska arheološka istraživanja na području sela Lepuri nisu dosada bila poduzeta. Zadnjih godina su u tijeku zaštitna arheološka istraživanja na položaju crkve sv. Martina, u svrhu obnove crkvenog objekta stradalog u Domovinskom ratu; rezultati još nisu publicirani. Mnogobrojni su slučajni arheološki nalazi tijekom godina dospjeli u različite muzejske zbirke. S. NIMAC – V. DELONGA, 1997, 49-56.

⁴⁵ Kao vojni logor Burnum je bio sjedište zapovjedništva XI. legije i to odmah nakon reorganizacije provincije 9. god. poslije Kr. (*legio XI Claudia pia fidelis* od 42. god.). Legija je boravila u Burnumu do 68.-69. god., a na njezino mjesto došla je IV. Flavijevska legija (*legio IIII Flavia felix*), koja je u ovom kraju ostala sve do 86. god. Odlazak stalne vojne posade omogućio je stanovnicima Burnuma stjecanje municipalne autonomije, za vrijeme cara Hadrijana (117.-138.): M. ZANINOVIĆ, 1968, 127-128. Ipak je vjerojatnije u vrijeme cara Trajana (98.-117. god.).

ška istraživanja vršena su 1912. i 1913. pod rukovodstvom E. Reischa s Arheološkog instituta u Beču.⁴⁶ Nova su arheološka istraživanja vršena 1973. i 1974.⁴⁷ U ostacima vojnog logora uočene su dvije faze gradnje. Reisch vidi stariji manji i mlađi veći pretorij vojnog logora. Ono što je Reisch definirao kao mlađi pretorij vojnog logora (sagrađen polovi-

Sl. 10. Reljef s prikazom Vučice s Romulom i Remom iz Avenchesa u Švicarskoj. Avenches – Arheološki muzej (PRESSICCE 2000)

Fig. 10. Relief representing the She-wolf together with Romulus and Remus from Avenches, Switzerland – Archaeological museum (PRESSICCE 2000)

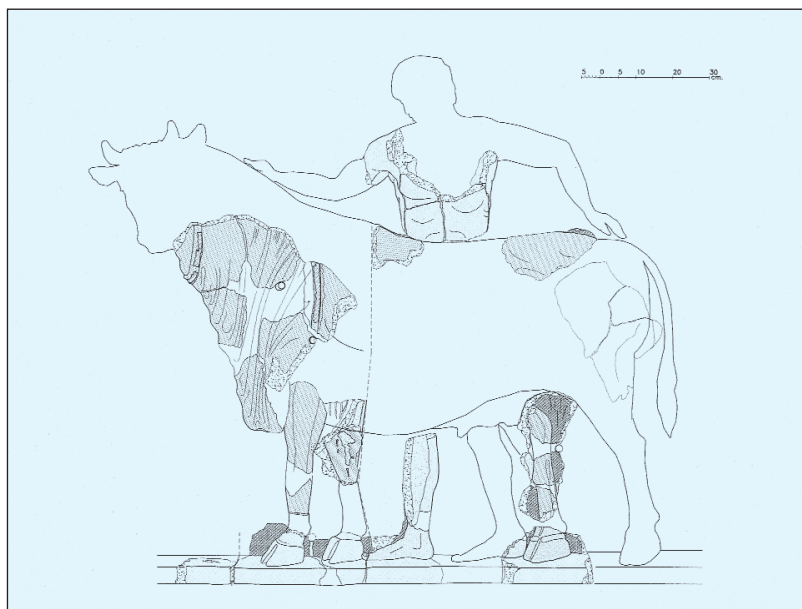
nom 1. st. poslije Kr.), Kandler je označio kao forum municipija Burnum, koji je nastao na mjestu pretorija vojnog logora. Na temelju interpretacije arheoloških nalaza Kandler je gradnju burnumskog foruma smjestio u Trajanovo doba. Gradnja nije nastala istodobno. Na sjevernoj strani tzv. unutrašnjeg dvorišta municipija 73 metra dugačka građevina sastoji se od niza prostora. Po sredini (orijentacije sjever-jug) nalazi se centralno svetište municipija građeno u dvije faze. Prva faza ide u Trajanovo doba, a nakon toga je došlo do posvemašnje rekonstrukcije pročelja glavnih zgrada burnumskog foruma, u tijeku koje je obnovljeno i centralno svetište.⁴⁸ Rekonstrukcijom kulturnog prostora zapadno i istočno od centralnog svetišta nastale su edikule, zapadna posvećena kultu Kibebe, istočna posvećene kultu Venere i Adonisa. Rekonstrukcija je bila planirana u vrijeme cara Antonina Pija (138. - 161.), vjerojatno pri kraju njegove vladavine, kada je pokrenuo reformu metroačkog kulta.⁴⁹ Ovaj je kompleks po položaju i funkciji nadmještao “kapitolij” većih foruma. Unutar svetišta Venere gotovo u cijelosti je sačuvano *in situ* kameno postolje za trinaest malih, pravokutnih i stupićima uokvirenih niša za ki-

⁴⁶ U suradnji s drugim arheolozima – W. Kubitschek, M. Abramić, J. Bersa: E. REISCH, 1913, 112-135.

⁴⁷ Na temelju ugovora sklopljenog između Arheološkog muzeja u Zadru i Austrijskog arheološkog instituta u Beču, radovima su rukovodili M. Kandler iz Beča i B. Ilakovac iz Zadra: M. KANDLER, 1979, 8-15.

⁴⁸ Središnje apsidalno svetište, namijenjeno carskog kulta, dobilo je za 2,37 m povišen podij, dvije podzemne prostorije, otvoreno pročelje i vjerojatno povišene gobarite.

⁴⁹ J. Medini je izvršio temeljitiju analizu tog prostora u kontekstu razvoja metroačkog kulta u Burnumu: J. MEDINI, 1989, 255-281. Došlo je do institucionaliziranja kulta Velike Majke i Atisa u okviru službenog kulta rimske države i cara na forumu Burnuma. Tada se i stari metroački kulturni obredi žrtvovanja bika i ovna (*taurobolia* i *criobolia*) obavljaju *pro salute imperatoris* u raznim regijama Carstva.

Sl. 11. Rekonstruktivni crtež viktimarija sa zabata hrama iz Via San Gregorio u Rimu (FERREA 2002, 32, sl. 17)

Fig. 11. Reconstruction drawing of the victimarius from the gable of the temple in Vila San Gregorio in Rome (FERREA 2002, 32, fig. 17)

sačuvan veći, na žalost jako oštećeni ulomak. Osim toga otkriven je i gore navedeni ulomak zabatnog polja s ulaznih vrata edikule, s reljefom rimske Vučice (Sl. 15).⁵⁰ U visokom je reljefu sačuvan prikaz Vučice i blizanaca Romula i Rema. Od Vučice je sačuvan prednji dio tijela s dvije prednje noge i glavom, te šapa jedne stražnje noge. Naznačene su konture vučje jazbine, kao i glava pastira (Faustul?). Vučica ima duguljastu njušku, zubi joj izviruju, šape su joj ispružene. Može se zamijetiti stanovita ukočenost i unatoč mnoštvu uvjerljivih pojedinosti. Blizanci su bolje obrađeni, ali su samo fragmentarno sačuvani. Prednje je dijete skoro stalo na noge, frontalno je okrenuto, s glavom prema gore u nastojanju da dohvati dojku vučice, s pogledom koso unaprijed. Sačuvani su gornji dio tijela i dijelovi nogu, te lijeva ruka ispružena prema njušci Vučice. Od drugog djeteta, koje je vjerojatno bilo slično postavljeno, vidi se samo ostatak leđa i dio jedne noge. Ispred Vučice bilo je isklesano još nešto, teško prepoznatljivo zbog oštećenja (možda dio lista ili dio stabla).

Na području rimske provincije Dalmacije ovo su zasada jedina tri sačuvana prikaza mita o Vučici s Romulom i Remom, sva tri otkrivena na području južne Liburnije, prostoru između rijeka *Tedanius* (Zrmanja) i *Titius* (Krka), najurbaniziranijem prostoru rimske pro-

piće, a k tome još i sedam udubljenja za metalne kopče. Pretpostavka je da su u ovim nišama stajali ili kipići dvanaest vrhovnih rimskih bogova ili kipići božanstava mjeseca, a u trinaestoj lik nekog cara ili lokalnog Genija (*Genio loci*). Metalne kopče dopuštaju pretpostavku da su o njih bili vješani medaljoni s božanstvima dana (?). Do ove edikule vodio je vodovod spojen s jednim bunarom unutar edikule. Pročelni zid edikule nosio je friz, od kojeg je

⁵⁰ Meki vapnenac, visina 96 cm, širina 60 cm, deblj. 34 cm. Otkriven još 1912. u ruševinama svetišta. Čuva se u Arheološkom muzeju u Zadru. E. REISCH, 1913, 131; Š. BATOVIĆ, 1962, 216-217.

Sl. 12. Ulomak friza s reljefno prikazanim činom libacije iz Arheološkog muzeja u Zadru
Fig. 12. Fragment of a frieze with the relief representation of the act of libation from the Archaeological museum in Zadar

Sl. 13. Stražnja strana ulomka friza s reljefno prikazanim činom libacije iz Arheološkog muzeja u Zadru
Fig. 13. Back side of the fragment of a frieze representing the act of libation from the Archaeological museum in Zadar

Sl. 14. Srebrna rimska fibula iz Lepura
Fig. 14. Silver Roman fibula from Lepuri

vota) bili u vezi s likom cara.⁵¹

Car Konstantin Milanskim ediktom iz 313. daje pravo kršćanstvu slobodnog ispovijedanja, s time da kršćani uživaju ista prava kao i pristalice drugih religija. Konačni udar poganstvu daje 380. car Teodozije donošenjem edikta *Cunctos populos*. Kršćanstvo postaje službena religija rimske države. Zabranjeno je žrtvovanje, divinacija, zatvaraju se mnogi hramovi. S padom Rimskog Carstva u propast su uključeni i njegovi bogovi i njegova vjerovanja. Ruše se kipovi, pokušava se izbrisati bilo kakvi znak poganizma. To je stvorilo preduvjete da naš monumentalni žrtvenik u drugoj polovici 6. st. bude upotrijebljen u gradnji kasnoantičkog obrambenog zida. Mnogobrojni spomenici i ruševine hramova i danas, međutim, svjedoče o veličini tog Carstva, tog naroda i još su danas svjedočanstvo njihova trijumfa.

Sl. 15. Ulomak zabatnog polja s reljefnim prikazom Vučice iz Burnuma
Fig. 15. Fragment of a gable field with a relief representation of the She-wolf from Burnum

⁵¹ Najstariji dokaz žrtvovanja bika *Genius Augusti* nalazimo na žrtveniku iz *Vicus Aesuleti* u Rimu, iz 2. god. poslije Kr. (Roma - Musei Capitolini, Palazzo dei Conservatori. E. S. STRONG, 1923-26, 55-56; I. SCOTT RYBERG, 1955, 59-60, tab. XVI, sl. 30.

Literatura:

ADAM, R. – BRIQUEL, D., 1982. - R. Adam - D. Briquel, Le miroir prénestin de l'Antiquario comunale de Roma et la légende des jumeaux divins en milieu latin à la fin du IVe siècle av. J. -C., *Melanges de l'École française de Rome. Antiquité*, 94, Rome, 33-65.

ALBERTSON, F. C., 1990. - F. C. Albertson, The Basilica Aemilia Frieze: Religion and Politics in Late Republican Rome, *Latomus*, XLIX, Bruxelles, 801-815.

BARATTOLO, A., 1973. - A. Barattolo, Nuove ricerche sull'Architettura del Tempio di Venere e di Roma in età Adrianea, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung*, 80/1, Mainz, 243-269.

BARTOLI, A., 1950. - A. Bartoli, Il fregio figurato della Basilica Emilia, *Bollettino d'arte del Ministero della Pubblica Istruzione*, 35, Roma, 289-294.

BAUER, H., 1988. - H. Bauer, Basilica Aemilia, *Kaiser Augustus und die verlorene Republik*, Berlin, 200-212.

BATOVIĆ, Š., 1962. - Š. Batović, Novi prikaz Vučice, *Diadora*, 2, Zadar, 215-223.

BIANCHI BANDINELLI, R. – GIULIANO, A., 1985. - R. Bianchi Bandinelli - A. Giuliano, *Etruschi e Italici prima del dominio di Roma*, Milano.

BIANCHI BANDINELLI, R., 1985. - R. Bianchi Bandinelli, *Roma. L'arte romana nel centro del potere*, Milano.

BIANCHI BANDINELLI, R., 1988. - R. Bianchi Bandinelli, *Roma. La fine dell'arte antica*, Milano.

BINDER, G., 1964. - G. Binder, *Die Aussetzung des Königskindes Kyros und Romulus*, Meisenheim am Glau.

BREMMER, J. N., 1987. - J. N. Bremmer, *Romulus, Remus and the Foundation of Rome. Roman Myth and Mythography*, London.

BRIQUEL, D., 2000. - D. Briquel, La leggenda di Romolo e il rituale di fondazione delle città, *Roma. Romolo e Remo e la fondazione della città*, katalog izložbe - uredili A. Carandini i R. Cappelli, Roma, 39-44.

CAFIERO, M. L., 1996. - M. L. Cafiero, *Ara Pacis Augustae*, Roma.

CAPPELLI, R., 1998. - R. Cappelli, Il fregio dipinto dell'Esquilino e la propaganda augustea del mito delle origini, *Museo nazionale romano, Palazzo Massimo alle Terme*, Milano, 51-58.

CARANDINI, A., 2000. - Il Lupercale, *Roma. Romolo e Remo e la fondazione della città*, katalog izložbe - uredili A. Carandini i R. Cappelli, Roma, 243-255.

CASTAGNOLI, F., 1961. - F. Castagnoli, Lupa Capitolina, *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale*, IV, Roma, 731-732.

- COARELLI, F., 1980. - F. Coarelli, *Roma*, Roma – Bari.
- DIVKOVIĆ, M., 1900. - M. Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb (reprint III. izdanje, 1980).
- DUCATI, P., 1907. - P. Ducati, Una stele etrusca del museo civico bolognese, *Atti e Memorie. Deputazione di Storia Patria per le provincie di Romagna*, XXV, Bologna, 489-496.
- DULIČRE, C., 1979. - C. Duličre, *Lupa Romana. Recherches d' iconographie et essai d' interpretation*, Études de philologie, d' archéologie et d' histoire anciennes publiées par l' Institut historique Belge de Rome, XVIII, Bruxelles – Rome.
- FADIĆ, I., 1999. - I. Fadić, Asserija - Podgrađe kod Benkovca, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 2, god. XXXI, Zagreb, 66-71.
- FADIĆ, I., 1999. a - I. Fadić, Asserija – nove spoznaje, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 3, god. XXXI, Zagreb, 78-85.
- FADIĆ, I., 2001. - I. Fadić, Asserija u svjetlu novih istraživanja, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 2, god. XXXIII, Zagreb, 55-61.
- FADIĆ, I., 2001. a - I. Fadić, *Priscinus* – Edil i duovir Aserije, *Diadora*, 20, Zadar, 157-176.
- FADIĆ, I., 2001. b - I. Fadić, Bedemi Aserije, *Histria Antiqua*, 7, Pula, 69-89.
- FADIĆ, I., 2002. - I. Fadić, Asserija – istraživanja godine 2001., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 1, god. XXXIV, Zagreb, 51-57.
- FERREA, L., 2002. - L. Ferrea, *Gli dei di terracotta. La ricomposizione del frontone da via di San Gregorio*, katalog izložbe, Roma.
- FLORIANI SQUARCIAPINO, M., 1987. - M. Floriani Squarciapino, Un nuovo frammento del fregio della Basilica di Ostia: la Lupa con i gemelli, *Studi per Laura Breglia (Bolletino di Numismatica, Suppl. ad n. 4)*, Roma, 119-126.
- KANDLER, M., 1979. - M. Kandler, Die Grabungen 1973 und 1974 in Burnum, *Burnum I. Erster Bericht über die Kleinfunde der Grabungen 1973 und 1974 auf dem Forum. Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung*, 14, Wien.
- LIEBL, H. – WILBERG, W. 1908. - H. Liebl-W. Wilberg, Ausgrabungen in Asseria, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, 11, Wien, 17-88.
- MANCINI, G., 1922. - G. Mancini, Statua di Adriano nel Museo di Costantinopoli, *Bullettino della Commissione Archeologica Comunale*, L, Roma.
- MANSUELLI, G. A., 1958. - G. A. Mansuelli, *Galleria degli Uffizi. Le sculture*, I, Roma, 1958.
- MEDINI, J., 1989. - J. Medini, Metroaca Burnensia, *Diadora*, 11, Zadar, 255-281.
- MONACO, G., 1934. - G. Monaco, L' iconografia Imperiale nell' Ara Pacis Augustae, *Bullettino della Commissione Archeologica Comunale*, LXII, Roma, 17-40.

- NEDVED, B., 1981. - B. Nedved, in *Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas*, katalog izložbe, Zadar.
- NEDVED, B., 1993. - B. Nedved, in *Nakit. Magična snaga oblika*, katalog izložbe, Zadar.
- NIMAC, S. – DELONGA, V., 1997. - S. Nimac - V. Delonga, *Lepuri. Stanovništvo i kulturno-povijesni spomenici*, Lepuri.
- PACI, G., 1996. - G. Paci, Due dediche al dio Romolo d' etf tardo-antica, *Cahier du Centre Gustave-Glotz*, Publication de la Sorbonne, VII, Paris, 135-144.
- PALLOTTINO, M., 1945. - M. Pallottino, La Scuola di Vulca, *Quaderni di Storia dell'Arte*, Roma.
- PICCOTTINI, G., 1984. - G. Piccottini, Die kultischen und mythologischen Reliefs des Stadtgebietes von Virunum, *Corpus signorum Imperii Romani. Corpus der Skulpturen der römischen Welt. Österreich*, II, 4, Wien.
- POPESCU, G. A., 1998. - G. A. Popescu (urednik), *Traiano. Ai confini dell'Impero*, katalog izložbe, Milano.
- PORTE, D., 1981. - D. Porte, Romulus-Quirinus, prince et dieu, dieu des princes. Étude sur le personnage de Quirinus et sur son évolution, des origines à Auguste, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 17, 1, Berlin - New York, 300-342.
- PRESICCE, C. P., 2000. - C. P. Presicce, *La Lupa Capitolina*, katalog izložbe, Roma.
- RADKE, G., 1972. - G. Radke, Acca Larentia un die fratres Arvales. Ein Stück römisches-abinischer Frühgeschichte, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, I, 2, Berlin - New York, 421-441.
- RADKE, G., 1981. - G. Radke, Quirinus. Eine kritische Überprüfung der Überlieferung und ein Versuch, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 17, 1, Berlin - New York, 276-299.
- REISCH, E., 1913. - E. Reisch, Die Grabungen des österreichischen archäologischen Institutes während der Jahre 1912 und 1913, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, 16, Wien, 89-144.
- RIZZO, G. E., 1932. - G. E. Rizzo, La base di Augusto, *Bullettino della Commissione Archeologica Comunale*, LX, Roma, 7-15.
- SCOTT RYBERG, I., 1955. - I. Scott Ryberg, *Rites of the State Religion in Roman Art*, American Academy in Rome, Roma.
- SETTIS, S., 1988. - S. Settis, Die Ara Pacis, *Kaiser Augustus und die verlorene Republik*, Berlin, 400-426.
- SCHAUENBURG, K., 1966. - K. Schauenburg, Die Lupa Romana als sepulkrales Motiv, *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 81, Berlin, 261-309.

- SPAULDING, L. C., 1911. - L. C. Spaulding, *The "Camillus" Type in Sculpture*, Lancaster.
- STRONG, E. S., 1923-26. - E. S. Strong, *La scultura Romana da Augusto a Constantino*, Firenze.
- SYDENHAM, E. A., 1976. - E. A. Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic*, New York.
- TAYLOR, L. R., 1931. - L. R. Taylor, *The Divinity of the Roman Emperor*, Middletown.
- WISEMAN, T. P., 1993. - T. P. Wiseman, The She-Wolf Mirror. An Interpretation, *Papers of the British School at Rome*, XLI, London, 1-6.
- ZANINOVIĆ, M., 1968. - M. Zaninović, Burnum. Castellum - municipium, *Diadora*, 4, Zadar, 119-129.
- ZANKER, P., 1988. - P. Zanker, Augustan Polytical Symbolism in the Private Sphere, *Image and Mystery in Roman World, Papers given in memory of J. Toynbee*, Gloucester.

Kornelija A. GIUNIO

**MONUMENTAL ALTAR PRESENTING
THE SHE-WOLF, ROMULUS AND REMUS
AND SCENES OF IMMOLATION FROM ASSERIA**

Summary

Some 6 km east of Benkovac and about 1 km to the south from the today's village of Podgrađe there was Asseria, one of the most prominent centres in Liburnia.

Since 1999, after more than a century, Asseria has been again systematically researched. Excavations started at the northwest part of the town walls from the western town entrance. A late Antiquity defensive wall, full of stone spolia, occurred at a distance of 5,30 m from the early imperial wall. A monumental stone altar found within the late Antiquity defensive wall represents the She-wolf breast feeding Romulus and Remus at the frontal part of the altar, flanked by the two scenes; one showing a bull led to the immolation and another showing libation. The altar is 86 cm high, its width is 112 cm, depth is 74 cm. A 12 cm well carved rim surrounds the roughly worked out upper part of the altar. Back side is being nicely cut.

Frontal part of the monumental altar bears the double profiled field showing She-wolf and Romulus and Remus. The left side of the altar is decorated by a scene presenting a bull led to immolation. A servant (*victimarius*), appointed to lead the victim, is the central figure of the relief together with the massive bull being led from the left side. The right side is decorated with the libation scene (*libatio*). In the middle of this relief there is the square altar with the profiled

upper and lower parts. A priest clad in a toga is positioned “*en face*” with “*velatio capitis*” habitual while offering the sacrifice. On the right side of the altar there is a flute player clad in a tunica.

Roman myths were not as much in favour of gods and goddesses and the distant past times, as they were to speak about people and the historical events. The most important myth is that concerning the origin of Rome.

The scenes of sacrifice are the key-themes of the Roman art. Inspired by these themes throughout the Roman history many artists left behind numerous variations of such monumental reliefs.

Concerning the general characteristics of such reliefs of sacrifice our monument bears fewer figures arranged in both scenes at the flanked sides of the altar. According to its representations, She-wolf, Romulus, Remus, the scenes of sacrifice, it should have been placed at a public place in Asseria for the cult purposes to the emperor. As for the exact location within the very forum we may just speculate upon for the time being. Due to its execution and the historical context (Hadrian’s rein and his successor’s, Antonin Pius’s) I would date our monument to the middle of the 2nd c. AD.

From the same period two more examples of the She-wolf breast feeding Romulus and Remus have been enearthed so far at the area of Liburnia. In Lepuri it is a unique Roman silver relief fibula with the She-wolf breast feeding the twins in a semi-circular shape, dated into the 2nd c. AD.

It was in today’s Ivoševci near Kistanje, the locality called Šuplja crkva (Šupljaja) at the right bank of the river Krka where still exist the rests of a Roman army camp – *castrum*, later on the municipium of *Burnum*. There, east of the central shrine there was an aedicula in honour of Venus and Adonis from the time of Antonin Pius (138-161). The above mentioned fragment of a bas-relief showing the She-wolf and the twins, Romulus and Remus, stood in the gable field of the entrance to the aedicula.

In the area of the Roman province of Dalmatia these examples are the only representations of the myth of the She-wolf and Romulus and Remus. All three originate from the southern Liburnia from the area between the rivers Zrmanja (*Tedanius*) and Krka (*Titius*), which was the most urbanized part of Dalmatia. It was right there where the Roman Antiquity reached its full civilizational and political mission.

Roman provinces abound in monuments closely connected to the emperor's cult mostly erected by *seviri Augustales*, being built *pro salute et reditu imperatoris*. Accordingly the emperor's cult became more significant in provinces with the high loyalty of the domicile inhabitants. In the imperial times all the sacrifices and vows (*sacrifices et vota*) were related to the emperor himself.

